

АГРАРНА ПРОБЛЕМАТИКА У ТВОРЧОСТІ Л.Ю. БЕРЕНШТЕЙНА: 50 – 80-ТІ РР. ХХ СТ.

Сьогодні Україна перебуває в умовах подальшого розвитку ринкового господарства, однією з провідних галузей якого виступає сільське господарство, що обумовлено природно-кліматичними умовами та геополітичним розташуванням нашої держави. Споконвіку українське селянство створювало значну частину національного багатства та, на жаль, сільське господарство України на початку ХХІ ст. ще залишається малорентабельною галуззю національної економіки і вимагає подальшого реформування. Тому актуальним є вивчення проблем села, що існували в роки радянської влади і залишаються досі не вирішеними. Значний внесок у вивчення цієї проблеми зробили представники Київської школи аграрної історії: М.Д. Березовчук, І.Х. Ганжа, О.І. Ганжа, В.І. Марочко, С.С. Падалка, П.П. Панченко, І.І. Слинко, Є.П. Талан, З.П. Шульга і, зокрема, Леонід Юхимович Беренштейн. Метою статті є аналіз спадщини вченого та спроба прослідкувати еволюцію його поглядів на розвиток сільського господарства УРСР у період 50-х – 80-х рр. ХХ ст.

Пануючий в той час стиль мислення, підпорядкований відстоюванню позицій соціалізму та керівної ролі комуністичної партії, досить помітно відбився на проблематиці праць науковця. Проте, поряд з цим, ним висвітлювалися різноманітні аспекти соціально-економічного життя села. В цьому контексті вчений надавав значної уваги дослідженню значення та наслідків розробки цілих земель і вклад України у виконання цієї програми [4]. Дослідник з'ясував причини та значення прийняття у 1980-х рр. комплексу заходів по підвищенню рівня забезпечення „радянського народу” продуктами харчування, більш відомими як Продовольча програма [8].

Незважаючи на залежність від догматів історичного матеріалізму, при написанні своїх робіт Л. Ю. Беренштейн використовував багату джерельну базу: великий комплекс архівних та партійних документів, документи громадських, молодіжних, профспілкових організацій, статистичні звіти [4], монографії радянських вчених, статті та літературу зарубіжних науковців [8] тощо. Дослідник розділяв стилістично роботи на блоки, кожен з яких починався вступною частиною та завершувався конкретними висновками. Основним недоліком робіт Л.Ю. Беренштейна періоду 1950-х – 80-х рр. є їх заідеологізований характер. Наприклад, розвиток історіографії села залежить від впливу таких елементів, як „праві опортуністи”, „уклоністи”, „троцькісти”: „Идеи антикоммунизма широко используют писания троцкистов, правых уклонистов и просто предателей Родины, ренегатов коммунистического и рабочего движения” [6].

Досліджуючи праці Л.Ю. Беренштейна, слід почати з робіт, присвячених ролі впливу КПРС на розвиток сільського господарства. Головним завданням партії, на думку вченого, є забезпечення союзу робітників, інтелігенції та

селянства, яке, завдяки практичній діяльності КПРС, стало однотипним класом до робітників, хоча керівним класом має залишатись робітничий. [1]

Оригінальним є бачення Л.Ю. Беренштейном кооперації та її наслідків на селі й форми проведення націоналізації земель. Тут існували місцеві особливості кооперації, спричинені природно-кліматичними умовами, які потрібно вирішувати за допомогою науки і техніки. Вчений зазначає, що кооперація сільського господарства проводилась в декілька етапів, зокрема 1927 р. прийнято курс на виробничу кооперацію селян, а з 1933 р. – суцільну колективізацію [2].

Неоднозначну оцінку Л.Ю. Беренштейн дає закону про „соціалізацію землі”. Вищим ступенем розвитку колективного господарства є колгоспи та радгоспи, так як комуни, артлі та ТСОЗи не дають достатнього рівня усупільнення земель. Необхідно відзначити й те, що Л.Ю. Беренштейн виділяє особливості націоналізації, кооперації, а потім колективізації в Україні: а) досить глибоке вкорінення капіталістичних відносин на селі (багато поміщицьких і куркульських господарств); б) громадянська війна та інтервенція; в) отаманщина [2]. Через це процес колективізації в УРСР почався досить пізно, що не дало сповна розкрити переваги радянських колгоспів та радгоспів.

Основними проблемами розвитку сільського господарства у 1959-х – 80-х рр. стали порушення економічних законів розвитку „соціалістичного виробництва”, відсутність матеріальної зацікавленості селян в результатах своєї праці, відсутність розуміння необхідності поєднання особистих і суспільних інтересів, „ножиці цін”, малі капіталовкладення у матеріально-технічну базу, втручання некомпетентних чиновників у сільськогосподарське виробництво, складні природно-кліматичні умови[1].

Проаналізувавши роботи Л.Ю. Беренштейна, можна чітко виділити ті заходи, які, на думку вченого, дозволяють подолати кризу сільськогосподарського виробництва, прискорити темпи промислового розвитку і вивести сільське господарство на рівень розвинутих країн світу, а у більшості показників й перевищити його. Такими дієвими заходами мали стати: державне планування, економічне стимулювання, збільшення самостійності господарств, врахування особливостей різних географічних зон та природно-кліматичних умов [1]. Конкретною формою реалізації цих заходів Л.Ю. Беренштейн називає збільшення капіталовкладень, меліорація, зональність та спеціалізація сільськогосподарського виробництва, хімізація та електрифікація, запровадження досягнень науково-технічного прогресу, механізація земель, підготовка кваліфікованих кадрів для села, збільшення ролі як матеріального, так і морального стимулювання (соціалістичні змагання, стимулювання творчої активності, використання і нагородження новаторів тощо) [1], підвищення культури ведення господарства, розвиток переробної галузі та сфери обслуговування. У 1950 – 60-ті рр. велику надію у розвитку сільського господарства Л.Ю. Беренштейн покладав на інтенсифікацію сільськогосподарського виробництва. Інтенсифікація – це об’єктивний процес прогресивного розвитку суспільного виробництва. В цьому процесі відбуваються якісні зміни в засобах виробництва, галузевій структурі та

системі сільського господарства, в усій техніці і технології сільськогосподарського виробництва. Ці зміни зумовлюють систематичне збільшення виробництва продукції з кожного гектара оброблюваної площі за рахунок більш раціонального використання наявних засобів, підвищення врожайності ланів і продуктивності тваринництва [1].

На думку автора, необхідно зазначити той факт, що дослідник підтримував популярні у певний хронологічний період „іновачії”, які мали б дати поштовх розвитку сільськогосподарського виробництва. Наприклад, у 50-ті рр. ХХ ст. Л.Ю. Беренштейн обстоював нагальну необхідність освоєння перелогових та цілинних земель [8], а у 1980-ті рр. – виступав за першочерговий розвиток новітніх біотехнологій, генної інженерії [3, 21]. Проте, завжди для нього головним елементом продуктивних сил є людина [1, 85]. До речі, Л.Ю. Беренштейн вважав, що техніка, якою користується людина у повсякденній трудовій діяльності, для того, щоб регулярно відбувалося зростання продуктивності праці, має бути комфортною [8, 24]. Також вчений відстоював матеріальну зацікавленість колгоспників: „... матеріальна зацікавленість – це економічна категорія, яка відбиває ставлення економічно вільних працівників до своєї праці та її результатів, як до суспільної власності” [1].

На кінець 80-х рр. ХХ ст. процес інтенсифікації у працях Л.Ю. Беренштейна доповнюється ще „підвищенням довговічності і надійності машин” [2] та необхідністю „скорочення втрат від збирання, транспортування, зберігання, переробки сільськогосподарської продукції та продуктів тваринництва” [3].

Іншою важливою темою робіт вченого було дослідження процесу освоєння цілини у 1950 – 60 рр. та роль у цій сфері трудівників УРСР: „Освоєння цілини, як і реорганізація МТС та підвищення матеріальної зацікавленості, є одним з важливих етапів у розвитку сільського господарства” [5].

На думку Л.Ю. Беренштейна, освоєння цілини мало дозволити не лише отримати величезні урожаї, а й створити нові селища, наукові та учбові заклади, автомобільні шляхи, залізниці, електромережі. Не потрібно зважати на думку неомальтузіанських економістів про можливість вичерпання продовольчих ресурсів і зменшення родючості землі, адже цей процес в СРСР забезпечується на базі індустріалізації, хімізації, електрифікації, інтенсифікації, тобто на базі наукових технологій та передової техніки [5]. Цікавим є той факт, що висвітлюючи роль промисловості, сільського господарства та трудівників з України в процесі освоєння перелогових та цілинних земель Казахстану, Сибіру, Поволжжя, Північного Кавказу, дослідник визнає, що це надало поштовх розвитку промисловості України. Недоліки техніки стали критикуватися у відкритих листах та ЗМІ, тому стало необхідним „знаходити і усувати недоліки виробництва, реформування його організації, практично запроваджувати новаторські ідеї” [5]. Освоєння цілини дало розуміння того, що виробники нової техніки перед тим, як ставити її на виробництво, обов’язково мають ознайомитись з конкретними умовами її використання, а не „ганятися” за плановими показниками [5]. Крім техніки і

нових технологій, Україна постачала й кваліфіковані кадри, найкращих спеціалістів (хоча потрібно зазначити, що Л.Ю. Беренштейн, ставлячи на перший план інтереси СРСР, не вбачав у цьому негативного впливу саме на економіку УРСР). Саме вихідці з України, на думку дослідника, були носіями передових та новаторських ідей (зокрема запровадження погодинного плану дозволило збільшити продуктивність на 20 %), вони принесли з собою традицію, культуру, звичаї українського народу на освоєні землі [1]. Отже, „цілина” в роботах вченого дістала позитивні відгуки, як один з чинників, що дав поштовх розвитку сільського господарства.

Практичне значення аналізу освоєння цілини Л.Ю. Беренштейном полягає у тому, що глобальні реформи сільського господарства мають проводитись з урахуванням конкретних природних умов, підготовки, планування на основі досягнень науки передових технологій, матеріального і морального заохочення працівників.

Важливим для розуміння проблем розвитку сучасного сільськогосподарського виробництва та тваринництва незалежної України є дослідження на основі робіт Л.Ю. Беренштейна заходів з реформування галузі, яке проводило радянське керівництво у 80-х рр. ХХ ст., більш відомої як „Продовольча програма СРСР”. Насамперед вчений констатує, що від початку встановлення радянської влади існувала продовольча проблема: „Накормить – накормить повноцінно – проблема структури питання”. У 1980-х рр. не існувало проблем з хлібом: закупляли фуражне зерно [3], а продовольча проблема полягала у подоланні складних кліматичних умов для ведення сільського господарства, у стабільному надходженні висококалорійної продукції, яка має велику цінність для харчування всієї країни, на основі норм споживання та враховуючи платоспроможність населення (до речі, дефіцит продуктів тваринництва, на думку вченого, був спричинений збільшенням купівельної спроможності населення) та у створенні продовольчих ресурсів [3]. До „продовольчої програми” вчений відносив:

- а) розвиток АПК на основі економічного планування, стимулювання удосконалення управління;
- б) інтенсифікація сільського господарства, запровадження досягнень НТП, покращення матеріально-технічної бази;
- в) збільшення ефективності капіталовкладень, спеціалізація і концентрація виробництва;
- г) боротьба за економію, раціональне виробництво, зберігання і транспортування продукції;
- д) покращення соціально-побутових умов села [6].

Крім того, Л.Ю. Беренштейн наголошує на необхідності централізованого управління колгоспами і недопущення дрібної опіки над ними, тобто збільшення самостійності колгоспів [8]; перехід сільського господарства на госпрозрахунок [4]. Також стимулом для підвищення продуктивності праці стане той принцип, що за невиконання підрядку необхідно стягувати грошові нарахування [1], а економічне стимулювання має відбуватись не за перевиконання планових показників, а за реальне зростання виробництва [3].

Насамкінець слід зазначити, що Л.Ю. Беренштейн наприкінці 80-х рр. ХХ ст. „ідеалом” сільськогосподарського виробництва вважає міжгосподарські об'єднання сільськогосподарських підприємств, агропромислових груп, виробничих об'єднань в сільському господарстві, виробничих агропромислових об'єднань, науково-виробничих об'єднань [3]. Проте вчений не применшує ролі підсобного господарства та виробничого сімейного підряду [2]. Автор цієї статті вважає, що саме сільськогосподарське об'єднання, з урахуванням утвердження ринкових відносин в Україні, було б ефективним економічно й зараз.

Ганебний контроль за діяльністю ученого призводив до втрати об'єктивності наукових пошуків. Жорстка централізація та бюрократизація науки знижувала її мобільність, ефективність досліджень. Уповільнювались, а то і зовсім згортали нові прогресивні розробки. Науковцям-гуманітаріям відводилась примітивна роль провінційних коментаторів багаточисленних „історичних рішень”, промов „видатних лідерів” та критиків „буржуазних фальсифікаторів” і націоналістичних поглядів. Перебуваючи в такому становищі, Л.Ю. Беренштейн також критикував роботи європейських та американських дослідників економічного розвитку та розвитку сільського господарства в СРСР. Незважаючи на велику заідеологізованість досліджень 1950 – 80-х рр., слід відмітити, що Л.Ю. Беренштейн користувався великою джерельною базою та першоджерелами іншомовного походження [6], детально знав ідеологію західних дослідників [3], а головною вадою робіт „буржуазних дослідників”, з чим важко не погодитись, вважав малу обізнаність з реаліями „будівництва соціалістичної економіки”, конкретними фактами, які визначають особливості розвитку села в СРСР в цілому і в УРСР зокрема, а також певну світоглядну заангажованість іноземних дослідників [3].

Отже, підбиваючи підсумки, автор з впевненістю може стверджувати, що Л.Ю. Беренштейн зробив значний внесок у дослідження української аграрної історії ХХ ст., а його роботи 1950 – 80-х рр. не втрачають актуальності і в наш час.

-
1. Беренштейн Л.Ю., Горак В.В., Сагач М.Ф. *Аграрна політика КПРС на сучасному етапі*. – К.: Політвидав України, 1973.
 2. Беренштейн Л.Е., Литвенко М.Г. *Комплексный характер современной аграрной политики // Научные труды по истории КПСС*. – 1980. – Вып. 106.
 3. Беренштейн Л.Е. *Критика буржуазных фальсификаций Продовольственной программы СССР*. – К., 1985.
 4. Беренштейн Л.Ю. *В авангарді трудівників села*. – К., 1968.
 5. Беренштейн Л.Ю. *Наукова розробка проблеми розвитку агропромислового комплексу в історико-партійних дослідженнях // УІЖ*. – 1988. – №2.
 6. Беренштейн Л.Ю. *Колгоспне селянство у радянському суспільстві // Під прапором ленінізму*. – 1986. – №4.
 7. Беренштейн Л.Е., Михайлюк В.П., Бондаренко А.В. *Партийное руководство реализацией Продовольственной программы: Историография проблемы // Научные труды по истории КПСС*. – К., 1986. – Вып. 136.